AUT, XLIV, 2006, p. 253-260

DESPRE PERIFRAZA VERBALĂ A PERFECTULUI ÎN LATINA TÂRZIE

de

George Bogdan ȚÂRA

Formarea perfectului compus pornind de la construcția *habeo* + participiu perfect pasiv este una din cele mai sigure şi mai verificate reguli de evoluție de la latină la limbile romanice. Cu toate acestea, momentul de formare a construcției pe tărâmul limbii latine rămâne un subiect de discuție şi de dispută atât pentru latinişti, cât şi pentru romanişti. Argumentele folosite sunt în special de ordin diacronic, ele justificând apariția acesteia în perioada clasică sau, dimpotrivă, în epoca târzie, şi de ordin diastratic, construcția fiind considerată caracteristică unui anumit nivel de limbă, mai cu seamă latinei vulgare. În realitate, această structură apare odată cu primele atestări scrise ale latinei, deci în epoca arhaică şi continuă de-a lungul întregii perioade în care latina a fost o limbă vorbită (până prin secolele VI-VII). Este atestată atât la scriitori considerați ca modele în respectarea normelor limbii (Cezar, Cicero), cât şi la autorii creştini importanți (Augustin, Ieronim etc.) sau în textele târzii, mai puțin reprezentative.

În lingvistica românească, Gheorghe Ivănescu (2000, p. 160) este de părere că „perfectul compus exista deja pe vremea lui Cezar, dar ca ceva excepțional: *Caesar Urbem occupatam habet*", deşi recunoaşte existența părerilor divergente (precum cea a lui W. von Wartburg). Pe de altă parte, Al. Rosetti (1986, p. 144) susține că formele compuse cu *habere* „au exprimat, mai întâi, ideea de posesiune şi, după secolul al IV-lea, ideea de perfect. O opinie mai nuanțată o găsim la Ovid Densusianu (1961, p. 124), care semnalează existența unor construcții al căror sens se apropie de cel al perfectului la autorii clasici, pentru a observa un real progres abia în secolul VI, la un scriitor ca Grégoire de Tours. Să mai spunem că ipoteza folosirii perifrazei verbale în limba vorbită, mai mult decât în cea scrisă, este o deducție logică şi necesară, dar verificabilă doar în măsura în care putem găsi texte care conțin mărci clare ale oralității.

BDD-A6387 © 2006 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:49:12 UTC)

În continuare, ne propunem să analizăm trei exemple devenite clasice în literatura de specialitate, deoarece sunt considerate ca fiind probante pentru constituirea perifrazei verbale a perfectului. Am pornit de la ideea că existența acestei forme trebuie verificată la sfârşitul perioadei latine pentru a observa dacă ea reprezintă cu adevărat rodul unei evoluții istorice în urma unui proces de gramaticalizare de dată latină. Cele trei exemple aparțin aceluiaşi autor: Grégoire de Tours (sec. VI).

Primul exemplu este considerat de Carlo Tagliavini o perifrază a perfectului care există deja alături de formele sintetice de perfect (care au dat perfectul simplu în limbile romanice), de la care a împrumutat unele nuanțe. Dovada clară pentru lingvistul italian este sintagma *episcopum inuitatum habes*, unde perifraza ar fi folosită în locul formei sintetice *inuita(ui)sti*[1].

Greg.-T., *Vit. patr.* III, I, 1021

Igitur cum festiuitas supradictae basilicae aduenisset, praepositum uocat, ut uasa uino plena ad reficiendum populum qui solemnitati aderat, in atrio ex more componeret. Causatur monachus dicens: Ecce ***episcopum*** *cum duce et ciuibus* ***inuitatum habes****, et uix nobis supersunt quatuor uini amphorae; unde omnia ista complebis?*

Argumente pentru apropierea construcției de perifrază

Pasajul redă povestea unui anumit Abraham, născut pe malurile Eufratului, care, după ce a suportat rigorile unei detenții în mâinile păgânilor timp de cinci ani, a vrut să viziteze, după cum spune autorul, regiunile occidentale (*occidentalem quoque plagam uisitare cupiens*). Ajuns în Auvergne, a pus bazele unei mănăstiri unde a făcut mai multe minuni: *Erat enim mirae uirtutis,* ***fugator daemonum****,* ***illuminatorque caecorum****, aliorum quoque* ***morborum potentissimum medicator****.* Deşi contextul nu e explicit asupra acestei chestiuni, putem presupune că personajul deținea un loc important, dacă nu chiar cel mai important în ierarhia acestei mănăstiri şi deci putem deduce că el este autorul invitației făcute episcopului şi notabilităților la hramul bisericii. În aceste condiții, criteriul principal al stabilirii unei apropieri de perifrază, şi anume co-referința dintre subiectul lui *habeo* şi agentul lui *inuitatum*, ar fi respectat.

Apariția, pentru prima oară, a participiului verbului *inuitare* în construcția cu *habere* este, desigur, remarcabilă. Această întrebuințare poate fi interpretată ca dovada unei dezvoltări fără precedent a turnurii

[1] Carlo Tagliavini 1977, p. 206, nota 88: Grégoire de Tours, *Vit. patr.* 3, 1, scrie *episcopum inuitatum habes* în loc de *inuita(ui)sti*.

BDD-A6387 © 2006 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:49:12 UTC)

habeo + p.p.p. în secolul al VI-lea, care dovedeşte completa sa gramaticalizare.

Participiul *inuitatum* este la baza entuziasmului care îi animă pe lingvişti, deopotrivă istorici ai limbii şi gramaticieni, în faţa acestui exemplu. Într-adevăr, participiul *inuitatum* este diferit de majoritatea participiilor folosite alături de *habere* nu numai datorită tipului de acţiune exprimată de verbul *inuitare*, cât mai ales prin rezultatul acestei acţiuni, redat de forma participială. *Inuito, are* aparţine clasei verbelor de comunicare, dar, spre deosebire de arhilexemul *dicere*, are valoarea unui act de limbaj. Din punctul de vedere al analizei semantice, verbul poate fi clasat în categoria verbelor dinamice şi terminative. În termenii lui Z. Vendler, redefiniţi de R. Martin (1988, p. 6-7), *inuitare* este un verb de *încheiere* (*achèvement*), care exprimă o acţiune *dinamică* (*dynamique*), *limitată* (*bornée*) şi *momentană* (*momentanée*), deoarece a invita pe cineva pe cuprinsul unei perioade de timp înseamnă de fapt a reitera, sub diverse forme, aceeaşi invitaţie. Prin semantismul său, *inuitare* aparţine aşadar unei clase de verbe foarte puţin reprezentate în construcţia *habeo* + p.p.p. Graţie trăsăturilor semantice ale verbului, participiul *inuitatum* nu poate fi determinantul COD-ului (*episcopum*) al verbului *habere* cu sensul de „a poseda”. O construcţie de genul „ai (deţii) un episcop invitat” nu are, desigur, niciun sens. În acest caz, participiul *inuitatum* trebuie apropiat de verbul desemantizat *habere*, împreună cu care ar forma construcţia gramaticalizată cu sens de perfect *habeo* + p.p.p., a cărei traducere nu poate fi decât „tu ai invitat episcopul”.

Argumente împotriva unei apropieri de perifraza verbală

Construcţia *habeo* + *inuitatum* este un hapax. O cercetare cu *CLCLT-5* nu mai atestă nicio ocurenţă a structurii noastre cu verbul *inuitare*, ceea ce ne conduce la concluzia că folosirea ei de către Grégoire de Tours este un fapt cu totul special, care nu poate fi pus în legătură nici cu norma, nici cu uzul din epoca scriitorului. De altfel, un verb precum *clamare*, care, în anumite contexte, poate fi sinonimul lui *inuitare*, nu apare niciodată în construcţia cu *habere*. De asemenea, un verb ca *a zări* (*adspicere, conspicere*), care are aceleaşi trăsături semantice ca *inuitare*, şi anume: verb de încheiere, dinamic, limitat şi momentan, nu este niciodată folosit în construcţia *habeo* + p.p.p.[2]. În concluzie, chiar dacă unicitatea acestui exemplu ar putea fi interpretată ca un *terminus a quo* structura în discuţie se eliberează de orice constrângere privitoare la clasa semantică a verbelor care participă la formarea ei, construcţia poate fi considerată în

[2] Când *adspectum* (Ps.-Greg.-M, *In Reg. I*, 6, 90, 1931) şi *conspectum* (Cass., *Psal.* 139, 219) apar alături de *habere*, e vorba de substantive omografe.

BDD-A6387 © 2006 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:49:12 UTC)

egală măsură un exemplu accidental care, în lipsa unei minime frecvențe, s-ar putea explica simplu prin presiunea sistemului. Caracterul fix al structurii sintactice *habeo* + COD + p.p.p. se impune în fața caracteristicilor semantice ale verbelor care intră în compunerea ei.

Pentru a stabili cu certitudine dacă suntem în fața unui exemplu incontestabil de perifrază verbală care a dat perfectul compus în limbile romanice, trebuie să reanalizăm sintagma *episcopum… inuitatum habes* în contextul ei, ținând seama de situația de comunicare. Nu există niciun indiciu temporal (de ex. adverb de timp: *ieri, în urmă cu trei zile* etc.) care să ne determine să plasăm în mod indiscutabil acțiunea lui (*habes*) *inuitatum* în trecut, pentru a putea astfel evita interpretarea care vede în construcția *habeo* + p.p.p. expresia posesiei unui rezultat prezent al unei acțiuni trecute. În schimb, subliniem prezența unui element lexical a cărui importanță ni se pare decisivă pentru înțelegerea corectă a sensului frazei: *ecce*. Prin folosirea acestui adverb la începutul frazei, acțiunea desemnată de verbul *habere* este plasată în prezentul locutorului. Într-adevăr, reproşul făcut de călugăr nu se referă la lipsa vinului în condițiile în care Abraham invitase episcopul şi notabilitățile, ci la lipsa vinului în momentul în care episcopul e pe punctul să sosească la festivități **în calitate de invitat**! Pentru o traducere care pune accentul pe iminența sosirii invitaților a optat şi H. L. Bordier (1862, III, p. 169): „Donc, la fête de cette église étant venue, il dit à celui qui en avait l'administration de préparer des vases pleins de vin suivant la coutume, dans le parvis, pour en donner au peuple qui devait assister à la solennité. Le moine lui dit pour s'excuser: **«Voici que nous avons à recevoir l'évêque avec le duc et les citoyens, et c'est à peine s'il nous reste quatre amphores de vin; comment pourras-tu suffire à tout cela?**»". Situația de comunicare priveşte momentul prezent în care episcopul, însoțit de guvernator şi de cetățeni, urmează să sosească sau tocmai soseşte **ca invitat**. Dacă interpretarea noastră este corectă, înseamnă că verbul *habere* îşi păstrează în această construcție sintactică o valoare posesivă (*iată, îl ai (aici) pe episcop, de vreme ce tocmai soseşte*), în timp ce *inuitatum* face trimitere la calitatea prezentă a episcopului. Opoziția temporală între prezentul locutorului şi trecutul (anterioritatea) acțiunii de „a invita" este **implicită**, datorită naturii înseşi a participiului şi nu **explicită**, prin valoarea de preterit a ansamblului construcției *habeo* + participiu + COD. În aceste condiții, considerăm că turnura analizată nu reprezintă în contextul dat o construcție gramaticalizată cu valoare de perfect compus, nici din punct de vedere morfo-sintactic, nici din punct de vedere semantic, nici din perspectiva topicii. Într-adevăr, acest ultim criteriu nu este decât parțial respectat. Contiguitatea dintre participiu şi verbul conjugat este un fapt remarcabil, însă trebuie să semnalăm că această alăturare nu se face în opoziție cu contiguitatea firească dintre

BDD-A6387 © 2006 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:49:12 UTC)

determinat şi determinant, pentru că *inuitatum* se referă la ansamblul participanţilor (episcop + guvernator + locuitori), acordul făcându-se cu entitatea considerată cea mai importantă de către locutor[3]. De altfel, termenul *episcopum* este dublu focalizat, atât prin poziţia sa la începutul frazei, cât şi la începutul unei enumeraţii, imediat după adverbul cu valoare exclamativă *ecce*. Pe de altă parte, participiul *inuitatus* îl precedă pe *habere*, contrar perfectului compus din limbile romanice, unde ordinea auxiliar + participiu este fixă. Chiar dacă este vorba de un text târziu, cu caracter oral, *habes* ocupă ultimul loc al propoziţiei, care, în general, este rezervat în limba latină verbelor cu sens puternic (de bază).

Cel de-**al doilea exemplu** care apare la Grégoire de Tours nu se bucură de aceeaşi notorietate în lucrările de specialitate ale lingviştilor. Totuşi, de această dată, situaţia de comunicare ne oferă mai multe elemente pentru a putea apropia construcţia *habeo destinatum* de perifraza verbală:
Greg.-T., *Vit. patr.* VI, III, 1031
Tunc etiam et Aprunculus Treuerorum episcopus transiit; congregatique clerici ciuitatis illius ad Theodoricum regem, sanctum Gallum petebant episcopum. Quibus ille ait: Abscedite, et alium requirite, ***Gallum*** *enim* ***diaconem*** *alibi* ***habeo destinatum****. Tunc eligentes sanctum Nicetium episcopum acceperunt…*

Dinaintea clericilor oraşului reuniţi pentru a-l propune în funcţia de episcop pe Gallus, regele Theodoricus anunţă că decizia lui a fost deja luată în legătură cu viitorul respectivului diacon. În acest context, accentul este pus pe opoziţia temporală dintre prezentul locutorului şi anterioritatea deciziei sale faţă de momentul în care o comunică celor de faţă. Spre deosebire de exemplul precedent, de această dată opoziţia este în acelaşi timp implicită şi explicită, cu atât mai mult cu cât locutorul şi agentul acţiunii trecute reprezintă una şi aceeaşi persoană: regele Theodoricus, care îşi anunţă cu o anumită emfază decizia.

Verbul *destinare*, cu cele două sensuri de „destiner à, affecter à, réserver pour un usage” şi de „fixer, désigner”[4] este un verb momentan. În primul caz, impresia de durată este dată de efectul extralingvistic al acţiunii desemnate. Traducerea lui H. L. Bordier (1862, III, p. 199) subliniază această valoare: „Alors aussi mourut Aprunculus, évêque de Trèves. Les clercs de cette ville s’étant assemblés allèrent trouver le roi Théodoric pour demander saint Gall comme évêque. **Le roi leur dit: «Retirez-vous et cherchez-en un autre, car j’ai destiné le diacre Gall pour un autre**

[3] Vezi Ernout şi Thomas 1997, p. 129-130.
[4] Vezi Gaffiot 2000, s.v. *destino*.

BDD-A6387 © 2006 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:49:12 UTC)

endroit»". În ce ne priveşte, vrem să atragem atenţia asupra valorii semantice a lui *destinare*, cu sensul de „a desemna" şi chiar de „a lua o decizie", în contextul nostru. Cu acest sens, verbul este dinamic, momentan şi limitat, apropiindu-se prin aceste trăsături semantice de verbul *inuitare*, din exemplul precedent. Însă, contrar acestuia, o interpretare de genul „îl am pe diaconul Gallus ca destinat" (vs. „îl ai pe episcop ca invitat") este mult mai puţin probabilă. Totuşi, o interpretare care merge în sensul construcţiei sintactice clasice este încă posibilă: „îl am (îl ţin) pe diaconul Gallus destinat pentru altceva". În acest caz, *habeo* nu ar mai fi un auxiliar, ci ar denota o acţiune durativă, care nu se mai referă la momentul luării deciziei, ci la consecinţele extralingvistice ale acesteia, care durează şi în momentul în care locutorul vorbeşte.

Prin această dublă posibilitate de interpretare diferită a sensului unei singure structuri sintactice, cercul vicios al stabilirii adevăratei valori se închide, iar lingvistul (latinist, romanist sau traducător) este nevoit să facă o alegere care îşi va găsi suficiente argumente şi într-un sens, şi în celălalt. Din acest motiv, cercetarea sa se limitează la a furniza un set cât mai complet de argumente pentru a apropia (nicidecum a identifica!) structura sintactică din latină cu perfectul compus al limbilor romanice.

Din punct de vedere al topicii, turnura *habeo destinatum* corespunde nu numai ordinii fixe auxiliar + p.p.p., ci şi criteriului contiguităţii elementelor care formează perfectul compus. Poziţia COD este liberă, ea fiind dictată doar de intenţia locutorului de a focaliza un anume membru al frazei. Prin urmare, ea nu are nicio relevanţă pentru procesul de gramaticalizare. Doar absenţa COD dintr-o propoziţie unde participiul perfect pasiv este un verb tranzitiv poate constitui un indiciu important pentru trecerea unei structuri sintactice la o formă morfologică.

În sfârşit, **exemplul al treilea** ni se pare, la o primă analiză, cu totul excepţional:

Greg.-T., *Hist.* 9, 16, 431, 10

*Qui dixerunt: «Promissio nostra ex hoc habile dabitur, sed sine patrui nostri Gunthchramni regis consilio haec facere non audemus. **Promissum** enim **habemus** de maioribus causis nihil sine eius consilio agere».*

A. Blaise (1993, s.v. *habere*) citează turnura *habere pomissum* (*Conc. Turon.* III, *can.* 25) ca exemplu pentru „*habeo* av. part. passé, annonçant le passé composé français…". Într-adevăr, în textul lui Grégoire de Tours, avem co-ocurenţă între subiectul la plural al lui *habere* şi agenţii acţiunii denotate de participiul *promissum*. Traducerea „am promis…" ni se pare evidentă cu atât mai mult cu cât acţiunea momentană se prezintă ca încheiată într-o epocă anterioară prezentului locutorului. În acest caz, rolul

BDD-A6387 © 2006 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:49:12 UTC)

COD la acuzativ este luat de subordonata infinitivală. În paralel cu această interpretare care favorizează ideea unei perifraze verbale aproape gramaticalizate, nu excludem şi o analiză în care *habere* şi-ar păstra sensul puternic de „a avea, a ţine, a păstra” (cf. Gaffiot 2000 s.v. *habere*), în timp ce *promissum* ar fi forma de acuzativ a substantivului neutru, nume de proces, *promissum, i.* Sensul propoziţiei ar fi în acest caz „avem (= păstrăm) promisiunea de...”, insistându-se pe ideea de „a nu-şi încălca promisiunea”, deci „a-şi ţine promisiunea dată”. Ca argument pentru existenţa unei construcţii de tip *habeo* + COD (*promissum*) citãm aceeaşi lucrare (Greg.-T., *Hist.* 8, 41, 407, 19), chiar dacă în acest exemplu, persoana care face promisiunea este diferită de subiectul gramatical:
Greg.-T., *Hist.* 8, 41, 407, 19
Qui cum eum in supplicio posuisset, omnem rem euidenter aperuit dixitque: «A regina enim Fredegunde centum solidus accepi, ut hoc facerem, a Melantio uero episcopo quinquaginta et ab archediacono ciuitates alios quinquaginta; insuper et ***promissum habui****, ut ingenuus fierem, sicut et uxor mea»*.
„… «j’ai eu la promesse que je deviendrais un homme libre ainsi que ma femme»” (Latouche 1996, VIII, p. 175).

Criteriile lingvistice nu ni se par aşadar suficiente pentru a trage o concluzie sigură şi obiectivă asupra momentului precis al apariţiei perifrazei verbale în limba scrisă şi cu atât mai puţin în limba vorbită. Chiar dacă exemplele pe care le-am analizat aparţin comunicării orale redate în scris, istoricul limbii trebuie să se întrebe dacă acest fapt poate reprezenta un nou criteriu de delimitare sau este o simplă coincidenţă. De altfel, construcţia este folosită într-o propoziţie principală în primul exemplu, şi într-o subordonată cauzală în cel de-al doilea. Lipsa unui număr important de exemple în acelaşi text, la acelaşi autor şi chiar la autori diferiţi aparţinând aceleiaşi epoci constituie obstacolul cel mai dificil în încercarea de a anunţa gramaticalizarea construcţiei *habeo* + p.p.p..

BIBLIOGRAFIE

BLAISE, Albert 1993, *Dictionnaire latin-français des auteurs chrétiens*, Brepols, [édition originale 1954].
DENSUSIANU, Ovid 1961, *Istoria limbii române*, vol. I, *Originile*, Ediţie îngrijită de J. Byck, Bucureşti, Editura Ştiinţifică.
ERNOUT, Alfred, THOMAS, François 1997, *Syntaxe latine*, 2e édition, Paris, Editions Klincksieck.

BDD-A6387 © 2006 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:49:12 UTC)

GAFFIOT, Félix 2000, *Le Grand Gaffiot. Dictionnaire latin-français*, Nouvelle édition revue et augmentée sous la direction de Pierre Flobert, Paris, Hachette.

GREGOIRE de Tours 1862, *Les livres des miracles* et autres opuscules de Georges Florent Grégoire, évêque de Tours, revus et collationnés sur de nouveaux manuscrits par H. L. Bordier, tome IIIe, Paris, Jules Renouard et Cie, MDCCCLXII.

GREGOIRE de Tours 1996, *Histoire des Francs* en un volume, traduite du latin par Robert Latouche, Paris, Les Belles lettres.

IVĂNESCU, Gheorghe 2000, *Istoria limbii române*, Ediția a II-a, Îngrijirea ediției, indice de autori şi indice de cuvinte Mihaela Paraschiv, Iaşi, Editura Junimea.

MARTIN, Robert 1988, *Temporalité et* ***classes de verbes***, in „L'information grammaticale", n° 39, octobre 1988, p. 3-8.

ROSETTI, Al. 1986, *Istoria limbii române*, I, *De la origini până la începutul secolului al XVII-lea*, Ediție definitivă, [Bucureşti], Editura Ştiințifică şi Enciclopedică.

TAGLIAVINI, Carlo 1977, *Originile limbilor neolatine. Introducere în filologia romanică*, Versiune românească îngrijită şi coordonată de Alexandru Niculescu, Traducere de Anca Giurescu, Mihaela Cârstea-Romaşcanu, Bucureşti, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică.

SUR LA PERIPHRASE VERBALE DU PARFAIT EN LATIN TARDIF

(Résumé)

La construction *habeo* plus participe passé passif qui, en latin, relève de la syntaxe est à la base de la constitution du passé composé dans certaines langues romanes, où elle devient une forme grammaticalisée, qui relève de la morphologie. Les romanistes et les latinistes s'accordent sur l'idée d'une évolution à l'époque latine, mais ils placent les premières attestations de la périphrase verbale entre César (1er siècle av. J.-C) et Grégoire de Tours (6e siècle apr. J-C). Nous nous proposons d'analyser trois exemples qui appartiennent au latin chrétien de l'évêque de Tours, afin de montrer qu'en latin tardif la valeur contextuelle de ces constructions reste ambiguë et ne nous autorisent pas encore à les considérer comme de vraies périphrases verbales.

BDD-A6387 © 2006 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:49:12 UTC)